

В. Курілло, А. Штевіна

СТАН РОЗРОБКИ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Політична культура становить владний аспект усякої національної культури, відображений у системі поглядів, почуттів, цінностей та уявлень, які реалізуються в політичних відносинах і діяльності політичних суб'єктів [13, с. 220].

Актуальність теми обумовлена тим, що роль молодого покоління у державі є надзвичайно важливою, а старшокласники складають основу молоді, адже саме у цьому віці виникає свідоме ставлення до політичних доктрин, норм і цінностей політичної культури, формується політична поведінка особи – все те, що на багато років уперед визначить політичну активність людини. Слід також враховувати, що старшокласники нині виступають цільовою аудиторією при проведенні виборчих кампаній.

Проблематика політичної культури вже отримала досить детальне висвітлення у науковій літературі. Як уявляється, в цілому дослідження політичної культури розвивалися, переважно, у двох напрямках: а) теоретичному та б) прикладному. У руслі першого найбільшу увагу приділяли та приділяють з'ясуванню поняття, функцій та структури політичної культури, чинникам, які впливають на її зміст. У прикладному напрямку, як правило, досліджуються стан та окремі характеристики, складові політичної культури, їх динаміка та зв'язок із поточним політичним процесом. Подібний розподіл можна вважати дещо умовним, але він допомагає більш-менш систематизувати широкий спектр відповідних робіт науковців.

Класикою досліджень політичної культури, з яких виходить будь-яке серйозне сучасне звернення до проблематики політичної культури, є напрацювання Г. Алмонда та С. Верби, які визначили політичну культуру як поняття, що вказує на політичні орієнтації [16].

За В. Баранівським, політична культура включає ті елементи й феномени суспільної свідомості, а в більш широкому розумінні – духовної культури суспільства, котрі пов'язані з суспільно-політичними інститутами та процесами і впливають на формування, функціонування та розвиток державно-політичних інститутів, визначають напрямок політичного процесу загалом та політичної поведінки широких мас зокрема. Вона формує керівні принципи і стилі політичної поведінки, політичні норми й ідеали, що забезпечують єдність і взаємодію інститутів та орга-

нізацій, надає цілісності й інтегрованості політичній сфері так само, як загальнонаціональна культура суспільному життю в цілому [1].

Українські політологи (В. Андрущенко, І. Курас, М. Михальченко, В. Полохало, С. Рябов та інші) вважають, що українська політична культура поєднує різні системи цінностей, часом несумісні політичні орієнтації та діаметрально протилежні типи політичної свідомості, позитивні й негативні характеристики, містить у собі раціональні та ірраціональні чинники. Разом з тим, переважна більшість її характеристик концентрується навколо такої якості, як демократія, народовладдя заради свободи і незалежності. М. Дмитренко констатує, що політична культура є складним, динамічним, багаторівневим феноменом, який формується під впливом економічних, суспільно-владних, духовних процесів у тій чи іншій державі. У свою чергу, вона, як самостійне явище, здійснює постійний вплив на інші сфери суспільства [5].

Велика кількість науковців звертала увагу на вивчення та дослідження політичної культури. Ось, наприклад, Л. Левченко та Ф. Левченко розуміють дане поняття як характеристику всього політичного життя, що визначає як суспільство в цілому, так і певні його складові частини – класи, соціальні групи, нації, окремі індивіди. Політична культура не обмежується виключно сферою політичних відносин, вона пов'язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою та мистецтвом [11, с. 77].

Політична культура особистості трактується вченими як певна властивість та риса людини, яка може свідомо сприймати політику, реагувати на неї адекватно, оцінювати об'єктивно, цілеспрямовано діяти та орієнтуватися у політичному просторі. Вона є сукупністю поглядів, переконань, зразків поведінки, життєвих орієнтирів, що складають ставлення індивіда до політичної сфери суспільства. Рівень політичної активності та її вектори проявляються в соціальній діяльності, участі у політичному житті країни, управлінні державою.

Одним із чинників формування політичної культури є національний менталітет. Національний характер має стійкі основні особливості сприйняття світу, реакції на процеси в ньому. Розглядаючи зв'язок між політикою та політичною культурою, можна побачити, що ментальність нації, як внутрішній чинник, може мати вплив у багатьох подіях. Ментальність – це спільне “психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу інтегрувати хаотичний потік різноманітних вражень у певне світобачення. Тож ментальні настанови на всіх рівнях – від ідейно-теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого – стають невід'ємними компонентами формування політичної культури [15, с. 52].

Громадянська освіта – це багатоскладовий інформаційно-пізнавальний вплив, форми і зміст якого обумовлені низкою чинників, у першу чергу, метою політичної освіти, що варіюється залежно від вікової категорії учнів та реальних проблем політичної культури конкретного суспільства [7, с. 87]. А. Карнаух дотримується тієї точки зору, що сутність демократичної громадянської освіти полягає у набутті особистістю знань, які є необхідними для існування й ефективного функціонування в сучасному суспільстві та в подальшому визначають її громадянську компетентність, політико-правову і соціально-економічну освіченість [7, с. 83]. Громадянська освіта є також частиною громадянської культури, яка, в свою чергу, виступає різновидом політичної культури і відображає превалююче значення суспільних інтересів над особистими.

Є підстави вважати, що на розвиток політичної культури впливає політична освіта, яка допомагає індивіду правильно оцінити відповідний суспільний лад, усвідомити своє місце та роль у державі, права і обов'язки. Політична освіта тлумачиться як певна система передачі знань про політичне життя засобами всіх соціальних інституцій, які тією чи іншою мірою поширюють знання про нього. Особливо необхідні політичні знання та навички молодому поколінню, що відрізняється максималізмом, великим радикалізмом суджень і дій, підвищеною сприйнятливістю до різного роду утопічних ідеологій і демагогічних закликів [6, с. 31]. Політична освіта в Україні має бути спрямована на формування нової системи громадянських цінностей та стати запорукою розширення демократії, а також може допомогти звільнитися від тоталітарних пережитків у трансформаційних суспільствах і сформувати політичну толерантність молодій людині до процесів, що відбуваються в суспільстві, та участі в них.

Т. Поснова вважає, що на розвиток політичної культури України надзвичайно негативно вплинули багатівікова бездержавність, розчленування в минулому її території кількома державами з різною культурою та політичними системами, денаціоналізація провідної верстви українського народу, брак сильної національно-свідомої середньої верстви – фахової інтелігенції, управлінців, підприємців, систематичне винищення кращих представників українського народу протягом віків [14, с. 22]. Т. Поснова також наголошує, що сьогодні склалися умови, які сприяють кардинальному оновленню політичної свідомості населення України. В суспільстві відбулися значні зміни, свідомість нової генерації українців здатна сприйняти і засвоїти нові зразки та норми політичної поведінки. Головне завдання суспільства

на даному етапі – не втратити нинішніх можливостей для розвитку нового політичного мислення і політичної культури [14, с. 23].

Надзвичайно актуальною проблемою, що постає перед нами з початком нового століття, є формування політичної свідомості, культури та активності молоді на основі ідей національного духовного відродження української держави. Наскільки вона зможе реалізувати свій потенціал у політичному житті, залежатиме від рівня сформованості в неї політичної культури, прагнення посісти активну громадську позицію, розуміння відповідальності за власну долю, долю України, рівня політичної культури.

Прикладом одного з перших вітчизняних досліджень політичної культури молоді прикладного характеру може бути ґрунтовна праця В. Бебика, М. Головатого, В. Ребкало “Політична культура сучасної молоді”, яка містить у собі дослідження молодих українців, зацікавлених у політичному житті, орієнтації на різні політико-ідеологічні напрямки та ін. [2]. Даній праці передувала стаття В. Бебика “Політична культура”, де викладено результати опитувань громадської думки.

Дослідження було виконано на початку 90-х років, коли Україна стала на шлях побудови демократії. Було зазначено, що молодь до 20 років, яка інтерес до політики відносила до однієї з громадських чеснот, становила 52,94 % опитаних; зорієнтованих на свободу вибору особи було 44,12 %, 50 % учнів та студентів вважали інтерес до політики обов’язком кожного і 47,22 % дотримувалися необхідності залишити право вибору за кожною конкретною людиною [3, с. 50]. На нашу думку, такий інтерес до політики був викликаний саме тим історичним періодом переходу на рейки незалежності, тією ейфорією, що панувала в той час в суспільстві. Перші на Україні демократичні вибори 1990 року істотно підвищили суспільний статус народного обранця. Однак демократична хвиля, що влилася в береги попередніх структур, не змогла суттєво змінити суспільство, так і залишилися невирішеними життєво важливі питання багатьох людей [3, с. 51].

Серед дослідників розповсюдженою є думка, що роль молоді зводиться до активної участі у державотворчих процесах. Проте вважається, що сама держава, проявляючи зацікавленість у даному напрямку, не підкріплює її, зацікавленість, практикою. Проблеми молоді в українському суспільстві мають три тісно пов’язаних аспекти. Перший, що суспільство може дати молоді, – умови розвитку, становлення, формування активної життєвої позиції молоді. Другий, що сама молодь може і повинна дати суспільству, активна діяльність молоді в усіх сферах державотворення. Третій – якнайповніше та найефективніше використати молодіжний потенціал [2, с. 3].

Вважається, що молодій генерації притаманні певні соціально-психологічні, культурно-освітні, фізіологічні особливості, які характеризують становлення її у соціумі, тобто її соціальний статус. А. Карнаух розглядає та аналізує підготовленість молоді до участі у політичних процесах. Поняття “молодь” значною мірою базується на врахуванні особливостей психологічного розвитку людини. Вважається, що з 14 років особа починає усвідомлювати свої соціальні зв’язки і своє місце у суспільстві. До 18 років практично завершується формування основних психофізичних особливостей людини, а до 24 років закінчуються процеси росту в людському організмі і формується соціальний статус особи, що, зокрема, в умовах України пов’язано з отриманням на цей час освіти і набуттям фахових знань [8, с. 64].

Є підстави вважати, що в політичному самовизначенні відчуженню молодих людей від участі в управлінні властиві дві взаємопов’язані тенденції: а) наростання пасивності й недовіри до офіційних органів управління, де дуже мало їх ровесників; б) підвищення інтересу до незаформалізованих, суто молодіжних угруповань та об’єднань [8, с. 66].

Вважається, що проблема формування і розвитку політичної культури сучасної молоді набуває дедалі більшої гостроти, особливо формування політичної культури якісно нового рівня – культури громадянськості, культури реальної участі в процесах вироблення політики і державного управління [9, с. 134]. Таким чином, важливим фактором впливу на політичну культуру є громадянська освіта, яка покликана навчити індивіда зберегти власну індивідуальність при спілкуванні з іншими, власний статус у стосунках з державою та захищати свої інтереси.

Українська держава надзвичайно зацікавлена у цивілізаційній соціалізації молодого громадянина, у формуванні в нього демократичної політичної свідомості й культури, законслухняності, які обмежують прояви крайнощів і радикалізму, роблять людину соціально активною, здатною до саморозвитку та самореалізації [9, с. 134]. Саме тому становлення молодіжної політики в державі є визначальним чинником формування політичної свідомості, що виступає складовою політичної культури індивіда.

Формування політичної свідомості залежить від факторів суб’єктивного характеру, зокрема:

- **зовнішніх**, до яких належать інститути політичної системи, національні та соціальні групи, різні неформальні об’єднання, під впливом яких відбувається соціалізація особистості;

- *внутрішніх*, що характеризують механізм світосприймання, аналізу та прийняття рішень; охоплюють потреби, інтереси, духовні цінності, індивідуальні психологічні якості людини [9, с. 135].

Для становлення української державності велике значення має об'єднання громадян навколо національної ідеї, а також формування самоідентифікації. Розвиток національної ідеї проходить постійно через те, що представники різних соціальних груп мають свої уявлення про дане поняття. Проте саме молода генерація найбільш гостро відчуває новітні тенденції розвитку суспільства і є найбільш чутливою до болючих проблем сьогодення, найбільш адекватно відображаючи ці проблеми у духовній творчості. Тому такого значення набуває розвиток духовного потенціалу молоді [9, с. 138].

Політична культура суспільства включає в себе і політичну культуру старшокласників у якості субкультури. На етапі соціалізації у шкільному віці відбувається формування системи цінностей і правил людської поведінки. Тоді дитина отримує знання і формує вміння, необхідні для життя в суспільстві. Саме на цьому етапі важливого значення набуває когнітивна складова політичної освіти – систематичні, всеохоплюючі знання про влаштування суспільства, його інститути і керівні органи, про закони і правила, що визначають стосунки людей між собою та із владою, перебіг суспільних процесів, про права, свободи, відповідальність і обов'язки людини і держави [7, с. 86]. **До чинників, які безпосередньо впливають на процес формування політичної культури старшокласників, можна також віднести особистісні якості учнів, наявність чи відсутність у них власного досвіду залучення до реальної громадсько-політичної діяльності, загальні установки і моральну спрямованість індивіда. Усі чинники взаємопов'язані і, виявляється, по-різному впливають на розвиток політичної культури старшокласників.**

При визначенні змісту політичної освіти в середніх загальноосвітніх навчальних закладах, побудові логіки його викладання слід виходити з очікуваного образу політичної освіченості людини, що має бути бажаним результатом педагогічних зусиль. Визначальними також мають бути психолого-дидактичні особливості кожної вікової категорії учнів, студентів [7, с. 86].

В. Гаташ у статті “Мені 14 років. Я українець” описала проведене харків'янкою П. Власенко “Дослідження української національної ідентичності в різноманітних етнічних та історичних регіонах України” та виклала думки експертів з цього приводу [4]. Школярі Львова та Харкова через анкетне опитування висловили свою точку

зору з питань ідентифікації себе з Україною, становлення національної єдності в Україні та наявності чи відсутності суттєвих розбіжностей між двома регіонами. Дана робота також була проаналізована експертами. Зокрема, В. Арбеніна констатує, що дослідження зафіксувало диференціацію країни на Схід-Захід, архаїчність образу України в очах школярів; те, що сьогоднішні підлітки майже не вживають імена, які є культурними символами: учнями не було названо жодного українського художника, композитора, винахідника, письменника, вченого, актора [4, с. 14].

На підставі проведеного опитування О. Поступний ставить питання: “Чого хоче українська влада: швидкої однаковості із загрозою розколу чи дійсної єдності країни як умови процвітання, але на основі формування політичної нації? Але не шляхом досягнення моноетнічності, а за рахунок переходу до нової, більш масштабної ідентичності – необхідно грамотно, поступово і обережно вводити ще одну ідентичність, що стоїть над національними” [4, с. 14].

Крім того, результати дослідження свідчать, що розвиток політичної культури старшокласників обумовлюється історичними, соціально-економічними і політичними умовами, в яких вона формується, якісним станом політичного життя суспільства, цілеспрямованою діяльністю сім’ї, школи, громадських і політичних організацій та інституцій, усталеними цінностями і нормами, та характеризує ступінь їхньої готовності до активного перетворення політичної дійсності.

Головним видом діяльності старшокласників стає навчальний процес, так як постає проблема вибору майбутньої професійної діяльності, а також становлення громадських якостей. У юнацькому віці формується власне ставлення до певних подій та явищ та критичне бачення світу. Саме у такому віці виникає бажання зробити внесок у розвиток власної держави, з’являється впевненість у своїх силах. І саме тому на даному етапі розвитку особистості важливо правильно вплинути на формування політичної культури.

Політична культура старшокласника має динамічний характер, є показником становлення і розвитку його як суб’єкта суспільно-політичної діяльності й означає певний рівень оволодіння ним політичною теорією і практикою, соціально-політичним досвідом, ступінь розвитку його мотивації до суспільно-політичної діяльності.

Таким чином, проаналізувавши наукові публікації, можна зробити висновок, що основні дослідження вітчизняних науковців стосувалися політичної культури суспільства в цілому та політичної культури молоді зокрема. В деяких випадках фігурує не досить визначене поняття – політична культура старшокласників, але

немає детального аналізу цього явища. Є підстави вважати, що у шкільному віці продовжується процес соціалізації, активного відтворення соціального досвіду, який здійснюється в її діяльності й спілкуванні і веде до політичної соціалізації, тобто до формування особистістю певної картини політичного світу. Звідси і становлення політичної культури старшокласників, яка має на меті спростити усвідомлення і сприйняття навколишніх політичних процесів. Підсумовуючи, можемо визначити, що політична культура старшокласників є недостатньо науково розробленою, але, враховуючи те, що старшокласники є цільовою аудиторією як виборчих процесів, так і політичного життя в цілому, дане поняття потребує наукового тлумачення та розробки.

Література

1. Баранівський В. Політична культура як основа централізму та єдності в Україні // <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=21&c=481>.
2. Бебик В.М., Головатий М.Ф., Ребало В.А. Політична культура сучасної молоді. – К.: АЛД. – 1996. – 112 с.
3. Бебик В.М. Політична культура // Політика і час. – 1991. – № 13. – С. 48-52.
4. Гаташ В. “Мне 14 лет. Я украинец” // “Зеркало недели”. – 2005. – № 46. – С. 1, 14.
5. Дмитренко М. Особливості сучасної української політичної культури: проблема визначення // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 134-138.
6. Іванов М.С. Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 280 с.
7. Карнаух А. Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 82-88.
8. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 63-69.
9. Карнаух А. Формування політичної культури молоді на сучасному етапі // Людина і політика. – 2004. – № 5. – С. 134-139.
10. Лебединська І., Григор’єв В. Політична культура молоді на зламі світоглядної парадигми // Нова політика. – 1998. – № 3. – С. 15-19.
11. Левченко Л., Левченко Ф. Формування політичної культури населення сучасної України // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 44. Вип. 31. Політичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. – С. 75-80.
12. Нагорний В. Сутнісні проблеми політичної культури України // <http://www.politik.org.ua/vid/magecontent.php3?m=1&n=63c=1405>.
13. Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. 4.3: Політична свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Климанська та ін. – Львів: Кальварія, 1999 – 556 с.
14. Поснова Т. Особливості формування політичної культури молоді // Соціальна психологія. – 2004. – № 6. – С. 17-25.
15. Тархова Н. Вплив національного менталітету на формування політичної культури // Нова політика. – 2002. – № 2. – С. 52-54.
16. Gabriel A. Almond, Sidney Verba. The civic culture. Political attitudes and democracy in five nations. Princeton (N.Y.), 1963.